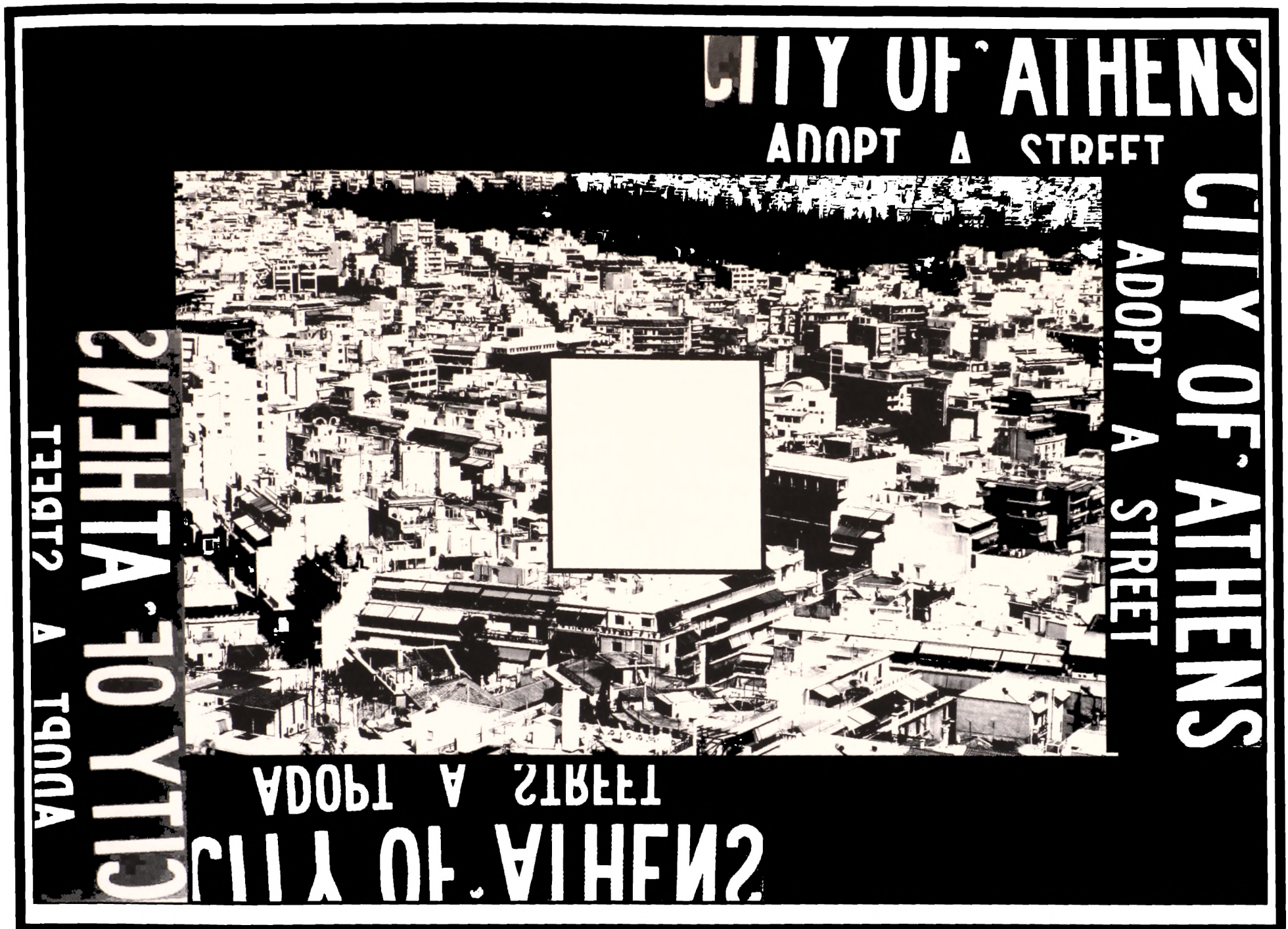

ΟΙ ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ 1950-1970. ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΜΕΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου είναι οι σπουδές και το επάγγελμα των μηχανικών, όπως διαμορφώθηκαν στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, και η εμπλοκή τους στο εγχείρημα της οικονομικής και της τεχνολογικής ανάπτυξης της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό, θα αναζητηθούν οι συνέχειες αλλά και οι τομές ανάμεσα στο Μεσοπόλεμο και την περίοδο από το 1950 μέχρι το 1970.

Διατυπώνοντας τη μεταπολεμική ατζέντα των σπουδών και του επαγγέλματος των μηχανικών.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, ο Ν. Κιτσίκης αναλάμβανε για δεύτερη φορά πρύτανης του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου. Δύο μήνες αργότερα, στην εναρκτήρια πρυτανική ομιλία του, μπροστά σ' ένα παλλόμενο ακροατήριο σπουδαστών και καθηγητών, διακήρυξε την αναγκαιότητα μιας ριζικής μεταρρύθμισης των σπουδών στο ΕΜΠ, συνδέοντας τις προτεινόμενες αλλαγές με την προοπτική της παρα-

Ο Γιάννης Αντωνίου είναι ιστορικός και διδάσκει στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

γωγικής ανασυγκρότησης και της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας στη μεταπολεμική περίοδο.

Η Ελλάδα, η τεχνική, οι νέες ιδέες, η εθνική ομοψυχία και η διεκδίκηση του απραγματοποίητου αποτελούσαν τους ιδεολογικούς άξονες της ομιλίας του πρύτανη. Από τη μία μεριά συγκεφαλαίωνε τη μακρά συζήτηση που είχε διεξαχθεί στο Μεσοπόλεμο, ανάμεσα στους μηχανικούς, τους οικονομολόγους και τους πολιτικούς για την οικονομική και την τεχνολογική ανάπτυξη της χώρας. Από την άλλη τοποθετούσε το θέμα των τεχνικών σπουδών και της κοινωνικής ηγεμονίας των μηχανικών στο νέο ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής, το οποίο εκτός από την αφοσίωση στην ιδέα του έθνους και τα τεχνοκρατικά ιδεώδη, σφραγιζόταν από την ισχυρή επίδραση των κομμουνιστικών ιδεών.

Η έρευνα για το άρθρο αυτό πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Πυθαγόρας II – Ενίσχυση ερευνητικών ομάδων στα Πανεπιστήμια (ΕΠΕΑΕΚ II)», το οποίο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (75%) και από Εθνικούς Πόρους (25%).

Η απαίτηση για μία γενικευμένη εφαρμογή της κοινωνικής μηχανικής (social engineering) και ο εμπλουτισμένος εθνικισμός των μηχανικών του Μεσοπολέμου συναντιόταν με την κομμουνιστική ουτοπία. Η πρυτανική ομιλία, εκτός των άλλων, ουσιαστικά διατύπωνε την ατζέντα για τις σπουδές και το ρόλο των μηχανικών στη μεταπολεμική εποχή.¹

Η προσωπική διαδρομή του Νίκου Κιτσίκη και οι οβιδιακές ιδεολογικές μεταμορφώσεις του σωματοποιούν με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο την τροχιά των τεχνοκρατικών ιδεών στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Μετριοπαθής κορπορατιστής, στα αριστερά του φιλελεύθερου κόμματος στη δεκαετία του 1920, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, στα χρόνια της κρίσης, θα μεταμορφωθεί σε εκφραστή της τεχνοκρατικής ορθοδοξίας στην Ελλάδα, υποστηρίζοντας ως πρόεδρος του ΤΕΕ την αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης του «Τεχνικού Κράτους», μιας ορθολογικής δικτατορίας των μηχανικών, κατά το πρότυπο του Howard Scott,² ως το μοναδικό αντίδοτο στην κρίση της οικονομίας και του πολιτικού συστήματος. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930, θα αναγκαστεί να προσαρμοστεί στην ιδιότυπη σύνθεση της ελληνικού τύπου εκδοχής του αντιδραστικού μοντερνισμού³ που αποτέλεσε την ιδεολογική βάση της συμμαχίας ανάμεσα στο επάγγελμα των μηχανικών και το ΕΜΠ με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Στη διάρκεια της Κατοχής, όντας πια 55 ετών, επηρεασμένος από τους αριστερούς σπουδαστές του, θα επιλέξει τον κομμουνισμό ως πολιτικό όχημα για την ευόδωση της τεχνοκρατικής του επαγγελίας.⁴

Οι διακηρύξεις της πρυτανικής ομιλίας αποτυπώθηκαν θεσμικά στους νόμους 935/1943, και 1493/1944, οι οποίοι βεβαίως αξίζει να σημειωθεί ότι θεσπίστηκαν από τις κατοκικές κυβερνήσεις 1943-44. Το νέο θεσμικό πλαίσιο ανάμεσα σε άλλα προέβλεπε την αναδιοργάνωση και την ίδρυση νέων τμημάτων στις σχολές Πολιτικών Μηχανικών, Χημικών Μηχανικών και Μηχανολόγων-Ηλεκτρολόγων, τα οποία συνδέονταν με τη μεταπολεμική πολεοδομική ανασυγκρότηση και την κατασκευή των μεγάλων εγχειοβελτιωτικών και υδροηλεκτρικών υποδομών, με την προοπτική αξιοποίησης του ορυκτού πλούτου της χώρας, με την ανάπτυξη βαριάς μεταλλευτικής και χημικής βιομηχανίας, επίσης τα σχέδια ανάπτυξης της ηλεκτρικής βιομηχανίας, των μηχανοκατασκευών και της ναυπηγικής βιομηχανίας. Τέλος, προβλεπόταν η ίδρυση μίας νέας σχολής μεταπτυχιακού επιπέδου, της Σχολής Γενικών Εφηρμοσμένων Επιστημών, με τμήματα: Φυσικομαθηματικό, Οικονομικό και Διοίκησης, από τα οποία προβλεπόταν η άμεση λειτουργία του πρώτου. Στόχος ήταν η νέα σχολή να παραγάγει την επιστημονική ιντελιγκέντσια που θα ηγείτο της νέας παραγωγικής σκευής στο πλαίσιο μιας γενικευμένης αναδιάταξης των επιστημολογικών και των αξιακών προτεραιοτήτων της χώρας.⁵

Η τεχνοκρατική κουλτούρα των Ελλήνων μηχανικών έχει ένα παρελθόν. Από τους ευπατρίδες στρατιωτικούς μηχανικούς του 19ου αιώνα μέχρι το Μεσοπόλεμο και τη δεκαετία του 1940, η κουλτούρα αυτή τροφοδοτείτο από την ιδέα του εκμοντερνισμού και του εκδυτικισμού της χώρας, ό,τι κι αν αυτοί οι όροι σήμαιναν κατά καιρούς. Οι επιδιώξεις αυτές χρωματίζονταν έντονα από τη συνείδηση της υστέρησης απέναντι στην τεχνολογική πρόκληση και τις εν γένει απαιτήσεις του μοντέρνου προγράμματος θέσμησης της κοινωνίας, οι οποίες γίνονταν πρόξενοι ποικίλων εντάσεων. Για τους μηχανικούς ο εκμοντερνισμός και ο εξορθολογισμός του παντός αποκτούσαν τα χαρακτηριστικά μιας εσχατολογίας της προόδου, η οποία συνδεόταν οργανικά με τη διεκδίκηση ενός κοινωνικά ηγεμονικού ρόλου για το επάγγελμα..

Σ' αυτό το πλαίσιο, στο ΕΜΠ, στα χρόνια της Κατοχής, θα αναπτυχθεί ένα ισχυρό τεχνοκρατικό consensus, το οποίο μέσα στις εξαιρετικά κρίσιμες συνθήκες της εποχής, διεκδίκησε το διεμβολισμό των ισχυόντων πολιτικών διαχωρισμών μεταξύ αριστεράς και δεξιάς ή ακόμη, και ίσως το πιο σοβαρό, υποβάθμισε στην πράξη την κεντρική αντίθεση των καιρών, κατακτητές και συνεργάτες τους versus αντιστασιακοί, στο όνομα της προετοιμασίας ενός φωτεινού μεταπολεμικού μέλλοντος που θα το εγγυόταν ο θρίαμβος της επιστημονικής αντικειμενικότητας και της τεχνολογικής αποτελεσματικότητας.

Ωστόσο η ομοθυμία γύρω απ' τις αρχές του τεχνοκρατικού ιδεώδους έμελλε ν' αποδειχθεί γι' άλλη μία

φορά εξαιρετικά ασταθής απέναντι στην επιτακτικότητα των διαχωρισμών της πολιτικής και την εκρηκτικότητα της συγκυρίας. Η θύελλα του Δεκέμβρη και του εμφυλίου ανάμεσα σ' άλλα θα σαρώσει και το τεχνοκρατικό consensus στο ΕΜΠ. Η Συνέλευση των Καθηγητών του ΕΜΠ που συγκλήθηκε λίγες μόνο μέρες μετά την υπογραφή της ανακωχής και χωρίς την παρουσία του Κιτσίκη, καταδίκασε σχεδόν με παμψηφία την εξέγερση.⁶ Το ούτως ή άλλως βαρύ κλίμα φόρτιζε ακόμη περισσότερο το γεγονός ότι ανάμεσα στους ομήρους που είχε πάρει μαζί του στην υποχώρηση ο ΕΛΑΣ βρίσκονταν και τρεις καθηγητές του Πολυτεχνείου: ο Ιωάννης Θεοφανόπουλος, καθηγητής Μηχανολογίας και Πρύτανης το 1941-43, ο Γεώργιος Σαρρόπουλος, καθηγητής Ηλεκτροτεχνίας και ο Σπύρος Κορώνης, καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας. Η ένταση κορυφώθηκε τις επόμενες εβδομάδες, όταν διαπιστώθηκαν οι θάνατοι των καθηγητών. Το ρήγμα στο τεχνοκρατικό μέτωπο είχε συντελεσθεί.

Η έκβαση της Δεκεμβριανής περιπέτειας έκλεισε τελεσίδικα το κεφάλαιο της μεταρρύθμισης Κιτσίκη για το Πολυτεχνείο. Στο διάστημα 1945-46 απολύθηκαν μαζί με τον Κιτσίκη οι καθηγητές Α. Παπαπέτρου, Ι. Δεσποτόπουλος και Ν. Κριτικός με την κατηγορία ότι υποκίνησαν ή συμμετείχαν στην εξέγερση του Δεκεμβρίου.⁷ Το ίδιο διάστημα και εν όψει της γενικευμένης εμφύλιας σύγκρουσης του 1946-49, πήραν μαζικό χαρακτήρα οι διώξεις αριστερών σπουδαστών, με καταδίκες σε θάνατο, φυλακίσεις, εξορίες και απαγόρευση εισόδου στο ίδρυμα.⁸ Τέλος, την ίδια τύχη με τον εμπνευστή τους είχαν και οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες καταργήθηκαν σταδιακά στο διάστημα 1945-47.⁹

Το Πολυτεχνείο και το επάγγελμα των μηχανικών έμπαινε στη μεταπολεμική εποχή κουβαλώντας το ανοιχτό τραύμα της διάσπασης του τεχνοκρατικού μετώπου. Το πολιτικό σκέλος του προγράμματος Κιτσίκη είχε ηττηθεί μαζί με τον Ζαχαριάδη στα βουνά της Βόρειας Ελλάδας, έμενε όμως απολύτως ακέραιη η τεχνοκρατική συνιστώσα του, ως οργανικό στοιχείο της ιδεολογίας των μηχανικών. Ωστόσο η πόλωση και οι ανώμαλες πολιτικές συνθήκες υποχρέωναν με αδιαπραγμάτευτο τρόπο την κατάταξη και των μηχανικών στα αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα της αριστεράς και της δεξιάς, όπως οι καιροί επέτασαν.

Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο στη μεταπολεμική περίοδο

Η εκπαίδευση των μηχανικών στο Πολυτεχνείο και η εν γένει φυσιογνωμία του ιδρύματος την πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία διατήρησε πολλά από τα χαρακτηριστικά της προπολεμικής περιόδου. Τα ελίτ χαρακτηριστικά του ΕΜΠ και το ισχυρό κοινωνικό του κύρος συνέχισαν να

βασίζονται στη ρητορεία της προνομιακής σχέσης του με τις τεχνικές επιστήμες και το ιδεώδες της προόδου που συνδέονταν μ' αυτές, όπως και με την αρχή της αξιοκρατίας, η οποία δεν έπαψε να αποτελεί σήμα κατατεθέν του. Τα στοιχεία αυτά θα συνεχίσουν ν' αποτελούν τη βάση για τη διατήρηση μιας διευρυμένης αυτονομίας απέναντι στο κράτος. Επίσης το πρότυπο αγωγής στο Πολυτεχνείο συνέχισε να αποσκοπεί ρητά στην κατασκευή μίας νέας ιθύνουσας πνευματικής τάξης για τη χώρα, διαπαιδαγωγημένης στο πνεύμα του πραγματισμού, αφιερωμένης στα ιδεώδη της επιστήμης και της τεχνικής και συνηθισμένης να σέβεται ιεραρχίες, που διαμορφώνονταν στη βάση ρητών προδιαγραφών.¹⁰

Οι σχολές

Το ΕΜΠ μπήκε στη μεταπολεμική περίοδο με τις πέντε σχολές του Μεσοπολέμου. Τη Σχολή των Πολιτικών Μηχανικών, των Μηχανολόγων Ηλεκτρολόγων, την Αρχιτεκτονική Σχολή, τη Σχολή Χημικών Μηχανικών και τη Σχολή των Αγρονόμων Τοπογράφων.

Η Σχολή των Πολιτικών Μηχανικών εξακολούθησε να αποτελεί το σήμα κατατεθέν του Πολυτεχνείου. Διατηρούσε τη σχετική πλειοψηφία των σπουδαστών, για παράδειγμα το 1950, σε σύνολο 999 σπουδαστών στη Σχολή φοιτούσαν οι 445 (44,54%).¹¹ Η υπεροχή αυτή θα μετριασθεί στη δεκαετία του 1960, 621 σπουδαστές (36,44%) επί συνόλου 1704 το 1960 και 1098 σπουδαστές (32,40%) επί συνόλου 3.388 το 1967. Η μείωση αυτή όμως δεν θα ανατρέψει την πρωτοκαθεδρία της στον οργανισμό του ιδρύματος, και την κυρίαρχη ιδέα ότι η σχολή παρήγε το αρχέτυπο του Έλληνα μηχανικού. Η απορρόφηση στις τεχνικές υπηρεσίες του κράτους και η εξάσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος στον τομέα των δημοσίων έργων και την κατασκευή κατοικίας αποτέλεσαν τους κύριους προσανατολισμούς των αποφοίτων της.¹²

Η Σχολή των Μηχανολόγων Ηλεκτρολόγων στη δεκαετία του 1950 λειτούργησε με έναν ενιαίο κύκλο σπουδών και για τα δύο πεδία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, διαμορφώθηκαν τρεις κύκλοι σπουδών: Μηχανολόγων, Ηλεκτρολόγων και Ναυτικών Μηχανολόγων. Ο διαχωρισμός αυτός ξεκινούσε από το τρίτο έτος. Η σχολή στη δεκαετία του 1950 έπασχε από την έλλειψη εξειδικευμένων εργαστηρίων, κυρίως στο πεδίο εκπαίδευσης των μηχανολόγων. Οι ελλείψεις αυτές καλύφθηκαν σ' ένα βαθμό μετά την ανέγερση των νέων κτιρίων στη δεκαετία του 1950. Επίσης, ήταν συνήθης η κριτική στο θεωρητικό προσανατολισμό των σπουδών και τα κενά στην πρακτική εξάσκηση που είχαν ως αποτέλεσμα την παραγωγή μηχανικών που δεν ήταν συμβατοί με τις ανάγκες της βιομηχανίας. Οι υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, η ΔΕΗ, οι σιδηρόδρομοι, οι τεχνικές υπηρεσίες του κράτους, η βιομη-

χανία, οι τεχνικές εταιρείες και το ελεύθερο επάγγελμα αποτέλεσαν τους κύριους τομείς των επαγγελματικών επιλογών των αποφοίτων.¹³

Η Αρχιτεκτονική Σχολή ακολούθησε μία πορεία ανανέωσης του προγράμματος σπουδών που επιχειρούσε να συνδυάσει τις πρακτικές απαιτήσεις με την προηγμένη τεχνική γνώση και τις αισθητικές αναζητήσεις. Ο προσανατολισμός αυτός είχε εν πολλοίς διαμορφωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1940 και ως κύριους εκφραστές του είχε τον Κ. Κιτσίκη, τον Ι. Δεσποτόπουλο, τον Ν. Χατζηκυριάκο Γκίκα, τον Ν. Εγγονόπουλο, και άλλους.¹⁴ Οι επαγγελματικές επιλογές των αποφοίτων της σχολής ήταν παραπλήσιες μ' αυτές των πολιτικών μηχανικών.

Η είσοδος της Σχολής Χημικών Μηχανικών στη μεταπολεμική περίοδο σφραγίστηκε από την έλλειψη κτιρίων και εργαστηριακών υποδομών. Οι ελλείψεις αυτές αντιμετωπίστηκαν σε σημαντικό βαθμό με την ανοικοδόμηση των νέων κτιρίων της σχολής στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Στο πλαίσιο της σχολής από το 1946 λειτούργησαν τα τμήματα Χημικών Μηχανικών, Μεταλλειολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Μεταλλουργών, μία ρύθμιση που προβλεπόταν από τις μεταρρυθμίσεις Κιτσίκη το 1943-44. Τα δύο τελευταία συνενώθηκαν σε ένα το 1948. Στις δεκαετίες 1950 και 1960 έγιναν τροποποιήσεις στα προγράμματα σπουδών με την εισαγωγή νέων τεχνολογικών και την ανάπτυξη ερευνητικής δραστηριότητας, καρπός της οποίας ήταν η παραγωγή 16 διδακτορικών διατριβών. Η ανάπτυξη της σχολής συνδέθηκε με την ανάπτυξη της χημικής και της μεταλλευτικής βιομηχανίας, τομείς που αποτέλεσαν μεγάλο ποσοστό των αποφοίτων της.¹⁵

Η σχολή των Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών κατάφερε, μετά από 40 περίπου χρόνια λειτουργίας, να αποκτήσει δικό της διδακτικό προσωπικό με την εκλογή καθηγητών, όπως ο Α. Σφήκας, ο διάδοχος του Δ. Λαμπαδάρου, ο Ι. Αργυράκος, στη δεκαετία του 1960 ο Γ. Βέης, και να κατοχυρώσει τη διαρκώς αμφισβητούμενη θέση της στον οργανισμό του ΕΜΠ την περίοδο του Μεσοπολέμου. Οι τεχνικές υπηρεσίες του κράτους, όπως άλλωστε και στο Μεσοπόλεμο, και το ελεύθερο επάγγελμα αποτέλεσαν τις κύριες επαγγελματικές επιλογές των αποφοίτων της σχολής.¹⁶

Στη δεκαετία του 1960 στο ΕΜΠ λειτουργούσαν 53 εργαστήρια, το μηχανουργικό και μηχανολογικό εργοστάσιο και το μαθηματικό σπουδαστήριο. Τέσσερα απ' αυτά, τα λεγόμενα εργαστήρια δοκιμών: το Εργαστήριο Αντοχής Υλικών, το Εργαστήριο Ηλεκτρικών Μηχανών, το Εργαστήριο Ηλεκτρικών Μετρήσεων και Υψηλών Τάσεων και το Εργαστήριο Τεχνικών Υλικών και Ηχοτεχνίας, εκτός από τους εκπαιδευτικούς σκοπούς τους, αποτελούσαν το σύνδεσμο του Πολυτεχνείου με τις ερευνητικές ανάγκες και τις ανάγκες τεχνικής πιστοποίησης προϊ-

όντων και δραστηριοτήτων του κράτους και της βιομηχανίας.¹⁷ Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι, στο διάστημα από το 1944 μέχρι το 1960, το Πολυτεχνείο ανακήρυξε 51 διδάκτορες σε διάφορα πεδία της επιστήμης του μηχανικού. Επίσης την ίδια περίοδο εκλέχτηκαν και 41 υφηγητές. Το δυναμικό αυτό αποτέλεσε την πηγή απ' όπου αντλήθηκε ένα μεγάλο μέρος των καθηγητών της μεταπολεμικής περιόδου.¹⁸

Παρά την αισθητή βελτίωση των εργαστηριακών υποδομών συγκριτικά με το Μεσοπόλεμο και τη δεκαετία του 1950, η παλιά κριτική, που αναφερόταν στην υστέρηση της εργαστηριακής εκπαίδευσης, στην εξαιρετικά περιορισμένη ερευνητική δραστηριότητα και στον εν γένει θεωρητικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης ακόμη και στα πρακτικά αντικείμενα του προγράμματος σπουδών, παρέμεινε απολύτως ενεργή και στα συλλογικά όργανα του ιδρύματος αλλά και στον τεχνικό τύπο, σύγχρονο και μεταγενέστερο, όπως και σε σχετικές μελέτες του ΤΕΕ.¹⁹

Οι καθηγητές

Την περίοδο αμέσως μετά τον Πόλεμο το σώμα των καθηγητών του ΕΜΠ ανανεώθηκε ριζικά. Από τους 51 καθηγητές των αρχών της δεκαετίας του 1940 συνταξιοδοτήθηκαν ή πέθαναν οι 15 και τέσσερις απολύθηκαν λόγω πολιτικών φρονημάτων. Στην τετραετία 1946-1950 εκλέχτηκαν 39 καθηγητές, αριθμός ρεκόρ για τα ισχύοντα στο ίδρυμα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των εδρών είχε θεσμοθετηθεί, κατά τη διάρκεια της Κατοχής στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης Κιτσίκη και εν τέλει δεν καταργήθηκαν μαζί με την ακύρωση της μεταρρύθμισης.²⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι άνθρωποι αυτοί αποτέλεσαν τον πυρήνα του σώματος των καθηγητών της περιόδου 1950-1970. Το 1950, μ' αυτή τη μαζική εκλογή νέων προσώπων ο αριθμός των καθηγητών του ιδρύματος έφτασε τους 69. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα, ότι αυτή η αθρόα εισροή νέων καθηγητών προκάλεσε σ' αρκετές περιπτώσεις την αντίθεση των παλαιότερων, οι οποίοι εκτός από τις ενστάσεις σχετικά με την αξιοκρατία των βιαστικών διαδικασιών επιλογής, σ' αυτή τη μαζική ανανέωση του διδακτικού δυναμικού διέβλεπαν σοβαρούς κινδύνους για την αλλοίωση της φυσιογνωμίας του ΕΜΠ.²¹ Στη δεκαετία του 1950 εκλέχτηκαν 20 καθηγητές και την επταετία 1960-1967, 25. Με τις συνταξιοδοτήσεις και τις νέες εκλογές, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, το 1960 το σώμα των έφτασε τους 60 και το 1967 τους 62.

Συνολικά, την περίοδο 1950-1967, στο ΕΜΠ δίδαξαν κατά καιρούς 114 καθηγητές. Απ' αυτούς οι 79 είχαν κάνει σπουδές μηχανικού, ενώ οι υπόλοιποι ήταν κυρίως φυσικοί μαθηματικοί και χημικοί. Στο διδακτικό προσωπικό συμπεριλαμβάνονται οι καλλιτέχνες, γλύπτες και ζωγράφοι που δίδαξαν στην Αρχιτεκτονική Σχολή ζωγρα-

φική και ελαστική και οι καθηγητές των ξένων γλωσσών. Σπουδές μηχανικού είχαν κάνει οι 77 απ' αυτούς, ενώ διπλωματούχοι του ΕΜΠ ήταν 57. Κάτοχοι διδακτορικών διπλωμάτων εμφανίζονται να είναι 57, όλοι οι μαθηματικοί, οι φυσικοί και οι χημικοί, και ένας αριθμός μηχανικών που αυξάνεται συνεχώς. Στην δεκαετία του 1960 όλοι οι νεοεκλεγέντες, με εξαίρεση κάποιους αρχιτέκτονες και το διευθυντή του Μηχανουργείου του ΕΜΠ, εμφανίζονται να κατέχουν διδακτορικό δίπλωμα. Τέλος, 16 από τους κατόχους διδακτορικού τίτλου εμφανίζονται ως διδάκτορες ΕΜΠ.

Βασικές ή συμπληρωματικές συστηματικές σπουδές σε ξένες χώρες, με την έννοια της απόκτησης κάποιου διπλώματος, προπτυχιακού ή μεταπτυχιακού, είχαν κάνει 39 καθηγητές. Η Γερμανία, όπως και στο Μεσοπόλεμο, συγκέντρωνε τις περισσότερες προτιμήσεις, 14 καθηγητές του ΕΜΠ αυτή την περίοδο εμφανίζονται να έχουν σπουδάσει σε γερμανικά πολυτεχνεία και πανεπιστήμια. Ακολουθεί η Γαλλία, όπου σπούδασαν δέκα, στην Ελβετία σπούδασαν επτά, στην Βρετανία δύο, και από ένας στο Βέλγιο και την Ιταλία. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι για πρώτη φορά αυτή την περίοδο, πέντε από τους καθηγητές του ΕΜΠ έκαναν σπουδές σε τεχνολογικά ιδρύματα και πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Το δρόμο για σπουδές στις ΗΠΑ άνοιξαν, ήδη στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 οι καθηγητές Αλ. Σοφιανόπουλος, Γ. Καρακασώνης, Φ. Θεοδωρίδης και Αλ. Φωτιάδης, οι δύο τελευταίοι μάλιστα κλήθηκαν για να διδάξουν σε αμερικάνικα πανεπιστήμια.²² Επίσης είναι πολύ περισσότεροι αυτοί που σε κάποια φάση της φοιτητικής ή της επαγγελματικής τους ζωής παρακολούθησαν μαθήματα, ή εξειδικεύτηκαν σε κάποιο τομέα φοιτώντας σε ευρωπαϊκά πολυτεχνεία ή πανεπιστήμια.²³

Όπως και στο Μεσοπόλεμο, στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο οι καθηγητές του ΕΜΠ συνέχισαν ν' αποτελούν μία μικρή, σχετικά κλειστή ομάδα ανθρώπων με έντονα τα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής ελίτ που απολάμβανε υψηλό κοινωνικό κύρος. Το σώμα των καθηγητών εν πολλοίς διατήρησε την αυτονομία που είχε κατακτήσει στην περίοδο του Μεσοπολέμου και τη δυνατότητα αυτο-αναπαραγωγής του με κανόνες που το ίδιο σε γενικές γραμμές θέσπιζε. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι εκ των πραγμάτων διευρύνθηκαν οι δυνατότητες πρόσβασης στις τρέχουσες διεθνείς επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις, και λόγω των σπουδών και των εκπαιδευτικών ταξιδιών σε ευρωπαϊκά και αμερικάνικα πανεπιστήμια ενός μεγάλου μέρους των καθηγητών, αλλά και των σχέσεων που διατηρούσαν με σχετικές επιστημονικές κοινότητες στο εξωτερικό. Οι σχέσεις αυτές τους επέτρεπαν να διεκδικούν με αξιώσεις αποκλειστικότητας το ρόλο

του εισαγωγέα αυτών των γνώσεων στην ελληνική τεχνική πραγματικότητα.

Το κοινωνικό επαγγελματικό προφίλ των καθηγητών του ΕΜΠ πέραν της επιστημονικής τους ιδιότητας ενισχυόταν από την ενεργό συμμετοχή τους σε ανώτερες θέσεις της κρατικής γραφειοκρατίας και των επιχειρήσεων. Οι θέσεις αυτές εκ των πραγμάτων τους αναδείκνυαν σε σημαίνοντες παράγοντες του δημοσίου βίου της χώρας, ενώ σε κάποιους παρείχαν και τη δυνατότητα να αναδειχθούν και σε ύπατα πολιτικά αξιώματα.

Ενδεικτικά αναφέρονται οι περιπτώσεις του Γ. Κορωναίου, που χρημάτισε Υπουργός Οικισμού και Ανοικοδόμησης στις αρχές της δεκαετίας του 1950²⁴ και του Αθανάσιου Ρουσόπουλου, που χρημάτισε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Δημοσίων Έργων το 1953, πρόεδρος του ΤΕΕ το 1951-1958, εξελέγη βουλευτής στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και ορίστηκε Υπουργός Δημοσίων Έργων το 1965.²⁵ Αποφασιστικός, επίσης, ήταν ο ρόλος πολλών καθηγητών στην περίοδο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης αλλά και στη δεκαετία του 1960. Ο καθηγητής της Πολεοδομίας Ανάργυρος Δημητρακόπουλος, Γραμματέας του Υπουργείου Συγκοινωνίας στην περίοδο της Κατοχής, μαζί με τον επιμελητή του ΕΜΠ Κωνσταντίνο Δοξιάδη ίδρυσαν από το 1943 μέσα στο Υπουργείο το Γραφείο Χωροταξικών Μελετών και Πολεοδομικών Μελετών. Το Γραφείο αυτό θα μετατραπεί το 1944 σε Υφυπουργείο ανοικοδόμησης από τον Δοξιάδη, ο οποίος παραχώρησε τις μελέτες στην Κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας.²⁶ Αποφασιστικό ρόλο στην ανασυγκρότηση του σιδηροδρομικού δικτύου έπαιξε ο υφηγητής τότε και αργότερα καθηγητής Α. Λοΐζος. Στην ανασυγκρότηση του οδικού δικτύου αναμίχθηκε ο καθηγητής της Οδοποιίας Σ. Νομικός. Ο Κ. Γουναράκης ηγήθηκε της ανασυγκρότησης των τηλεφωνικών δικτύων. Ο Γ. Πεζόπουλος χρημάτισε διευθυντής της ΔΕΗ από το 1960 έως το 1961, θέση που κατέλαβαν αργότερα οι καθηγητές Α. Καλλίνσκης και Ν. Δημόπουλος. Ο Α. Ρωμαΐδης υπήρξε Διευθυντής της Εταιρείας Υδάτων και ο Δ. Λαμπαδάριος μαζί με τον Α. Σώκο συνέβαλαν στον εκσυγχρονισμό της Τοπογραφικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Δημοσίων Έργων.²⁷ Αποφασιστικός ήταν και ο ρόλος του καθηγητή Γ. Κακριδή στην εξαγορά των 400 περίπου ιδιωτικών επιχειρήσεων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και ενσωμάτωσής τους στη ΔΕΗ.²⁸ Ο Π. Παρασκευόπουλος έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ανοικοδόμηση του Βόλου, μετά τους καταστροφικούς σεισμούς του 1955 και 1957.²⁹

Οι σπουδαστές

Η ετήσια κίνηση των σπουδαστών του ΕΜΠ κατά σχολή στην περίοδο 1950-1967 διαγράφεται σταθερά ανοδική παρά τις κατά καιρούς αυξομειώσεις. Οι 565 κατά μέσον

όρο ετησίως φοιτούντες σπουδαστές, την τετραετία 1936-1940, τη δεκαετία 1948-1959 θα υπερδιπλασιαστούν, φτάνοντας τους 1.285, ενώ την οκταετία 1959-1967 θα φτάσουν τους 2.558. Λίγο μετά το τέλος αυτής της περιόδου, το ακαδημαϊκό έτος 1974-1975, οι φοιτώντες στο ΕΜΠ είχαν εκτιναχθεί στους 4.532.³⁰ Την ίδια περίοδο (1950-1967) από το Πολυτεχνείο αποφοίτησαν 5.667 σπουδαστές, 2.178 πολιτικοί μηχανικοί (38,47%), 1.532 μηχανολόγοι-ηλεκτρολόγοι (27,03%), 822 αρχιτέκτονες (14,50%), 535 (9,44%) χημικοί μηχανικοί, 205 (3,61%) μεταλλειολόγοι, μεταλλουργοί και μηχανικοί μεταλλείων και 395 (6,97%) αγρονόμοι τοπογράφοι.³¹

Το ΕΜΠ, την πρώτη μεταπολεμική περίοδο από την άποψη της κοινωνικής σύνθεσης των σπουδαστών του, παρέμεινε ένα κατά βάση ανδρικό σχολείο που συνέχισε να απευθύνεται σε μία κοινωνική και διανοητική ελίτ. Η σχετικά μικρή αύξηση των κοριτσιών, κυρίως στην Αρχιτεκτονική Σχολή,³² όπως και η σημαντική αύξηση του αριθμού των φοιτητών που προέρχονταν από μικροαστικά και εργατικά κοινωνικά στρώματα βεβαίως μετριάζει την ένταση αυτού του χαρακτηρισμού, συγκριτικά με την εικόνα του ιδρύματος στο Μεσοπόλεμο, δεν αλλάζει όμως την ουσία του.³³

Ο τρίτος χαρακτηρισμός, η κατάταξη δηλαδή των σπουδαστών του ΕΜΠ στην κατηγορία μίας διανοητικής ελίτ, κατά κύριο λόγο τεκμηριώνεται, όπως και στο Μεσοπόλεμο, από τις ιδιαίτερα υψηλές γνωστικές απαιτήσεις κατά την εισαγωγή και τη διάρκεια των σπουδών. Αυτό το εξαιρετικά απαιτητικό περιβάλλον διαμορφωνόταν με την απარέγκλιτη εφαρμογή επαναλαμβανόμενων εξεταστικών δοκιμασιών υψηλής δυσκολίας, που ξεκινούσαν από την εισαγωγή (ο δείκτης επιτυχίας στις εισαγωγικές εξετάσεις έφτανε κατά μέσον όρο 1:15), συνεχίζονταν κατά τη διάρκεια της φοίτησης και κατέληγαν στην αποφοίτηση. Οι δοκιμασίες αυτές ουσιαστικά έπαιζαν το ρόλο διαδοχικών φίλτρων επιλογής.

Η δυσκολία των εξετάσεων και η αντικειμενικότητα της αξιολόγησης αποτελούσαν τα θεμέλια του βασιλείου της αξιοκρατίας που διασφάλιζε το κύρος και τη φυσιογνωμία του Πολυτεχνείου ως σχολείου-ελίτ. Η άποψη ότι οι εισαγωγικές εξετάσεις ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος και η τιμή του Πολυτεχνείου, παραλλαγές της οποίας ακούγονταν σε πολλές συνεδριάσεις των συλλογικών οργάνων του ιδρύματος, είναι χαρακτηριστική αυτού του πνεύματος.³⁴ Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες από τις αλλαγές, οι οποίες διευκόλυναν την εισαγωγή, συναντούσαν σημαντικές αντιστάσεις. Ενδεικτική είναι η ομόθυμη αντίδραση των συλλογικών οργάνων του ΕΜΠ στον αναγκαστικό νόμο 955/49 σχετικά με τις εισαγωγικές εξετάσεις, η οποία διήρκεσε τρεις μήνες, οδηγώντας σε μετωπική σύγκρουση το ίδρυμα με την κυβέρνηση.³⁵

Η ίδρυση της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης το 1955 θα αφαιρέσει το μονοπώλιο της εκπαίδευσης των μηχανικών από το ΕΜΠ. Οι καθηγητές του Πολυτεχνείου, αν και θεωρούσαν ώριμες τις συνθήκες ίδρυσης ενός δεύτερου ανώτατου τεχνολογικού ιδρύματος στην Βόρεια Ελλάδα, ταυτόχρονα διεκδικούσαν τον έλεγχο και την κηδεμονία επί του νέου θεσμού. Η απόκλιση των ρυθμίσεων σχετικά με την ίδρυση της Πολυτεχνικής Σχολής στο Αριστοτέλειο απ' αυτήν την απαίτηση θα προκαλέσει την αντίδραση των συλλογικών οργάνων του ΕΜΠ, που έφθασε ακόμη και στην απειλή παραίτησης της Συγκλήτου. Η αντιπαλότητα στις σχέσεις των δύο ιδρυμάτων διήρκεσε πολλά χρόνια.³⁶

Πέραν αυτών η ίδρυση ενός δεύτερου πολυτεχνείου άλλαξε σταδιακά το χάρτη της εκπαίδευσης των μηχανικών στην Ελλάδα, συμβάλλοντας στην αύξηση του πληθυσμού των μηχανικών. Το ακαδημαϊκό έτος 1955-56 λειτούργησαν τα τμήματα Πολιτικών Μηχανικών και Αρχιτεκτόνων με 37 φοιτητές. Τρία χρόνια αργότερα το έτος 1958-1959 στα ίδια τμήματα φοιτούσαν 161 φοιτητές.³⁷ Το 1967 ιδρύθηκε η Πολυτεχνική Σχολή του Πανεπιστημίου Πατρών. Το πρώτο τμήμα που λειτούργησε ήταν των Ηλεκτρολόγων Μηχανικών, για ν' ακολουθήσουν το 1972 τα τμήματα Μηχανολόγων Μηχανικών και Πολιτικών Μηχανικών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι φοιτητές που σπούδαζαν επιστήμες μηχανικού είχαν φτάσει τους 8.383,³⁸ εάν σ' αυτούς προστεθούν και οι φοιτητές των ξένων πολυτεχνείων που έφταναν τους 4.926 το 1971,³⁹ η εικόνα της πληθυσμιακής απογείωσης των σπουδών και του επαγγέλματος των μηχανικών συμπληρώνεται.

Δημογραφικά στοιχεία, ειδικότητες και τομείς απασχόλησης των μηχανικών στη μεταπολεμική περίοδο

Το 1949 στα μητρώα του ΤΕΕ εμφανίζονται εγγεγραμμένοι 3.841 μηχανικοί. Οι 1.860 (48%) ήταν πολιτικοί μηχανικοί, οι 404 (10,5%) αρχιτέκτονες, οι 328 (8,5%) τοπογράφοι, οι 757 (19,7%) κατατάσσονται στις ειδικότητες Μηχανολόγου και Ηλεκτρολόγου, οι 315 (8,2%) χημικοί, 30 (0,7%) μεταλλειολόγοι, 18 (0,4%) ναυπηγοί, και οι υπόλοιποι διαφόρων ειδικοτήτων. Ως προς τις ειδικότητες σημειώνεται η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία των πολιτικών μηχανικών οι οποίοι μαζί με τους αρχιτέκτονες και τους τοπογράφους, ειδικότητες αποκλειστικά σχεδόν προσανατολισμένες στην παραγωγή κατοικίας και στα δημόσια έργα, φτάνουν στο 67% του επαγγέλματος.

Ως προς την επαγγελματική κατάταξη, στην κατηγορία των δημοσίων υπαλλήλων κατατάσσονται 948 (24,6%), στην κατηγορία των υπαλλήλων δήμων, κοινοτήτων, ΝΠΔΔ και ιδιωτικών εταιρειών 611 (15,9%), ενώ ως ελεύθεροι επαγγελματίες εμφανίζονται 1.988 (51,7%). Στην

πραγματικότητα το ποσοστό των δημοσίων υπαλλήλων είναι πολύ μεγαλύτερο εάν σ' αυτό προστεθούν και μηχανικοί που κατατάσσονται στην κατηγορία των υπαλλήλων δήμων ΝΠΔΔ κλπ. Δεν έφτανε βέβαια το 43% της δεκαετίας του 1930,⁴⁰ αλλά σίγουρα πρέπει να υπερέβαινε το 30%. Αντίστοιχα υψηλό με αυτό της δεκαετίας του 1930 είναι και το ποσοστό των ελεύθερων επαγγελματιών. Τέλος, 2.898 (75,4%) δήλωναν κάτοικοι Αθηνών-Πειραιώς και 686 (17,8%) κάτοικοι της επαρχίας. Στην αφετηρία της μεταπολεμικής εποχής αυτά τα ποσοτικά στοιχεία αναδεικνύουν μία εικόνα του επαγγέλματος περίπου ταυτόσημη μ' αυτήν του Μεσοπόλεμου. Το κράτος, και το ελεύθερο επάγγελμα συνέχιζαν να αποτελούν του δύο κύριους τομείς απασχόλησης.⁴¹

Η εικοσαετία 1950-1970, αποτέλεσε μία περίοδο σημαντικής μεγέθυνσης του εθνικού πλούτου, έκρηξης του κατασκευαστικού τομέα,⁴² σημαντικής ανάπτυξης της βιομηχανίας και εντατικής αστικοποίησης.⁴³ Κατά τη διάρκεια της περιόδου οι μηχανικοί πρωταγωνίστησαν στην κατασκευή των σημαντικών υποδομών, στη στελέχωση των νέων βιομηχανιών, ενώ στην πλειοψηφία τους έγιναν οι ήρωες της αντιπαροχής, αυτού του εμβλήματος της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.⁴⁴

Οι εξελίξεις αυτές αντανακλώνται στη μεγέθυνση του επαγγέλματος και στις αλλαγές στην εσωτερική του διάρθρωση. Το 1966 στο μητρώο του ΤΕΕ εμφανίζονται 9.374 μηχανικοί, ωστόσο η κατάταξη ως προς τους τομείς απασχόλησης δεν έχει αλλάξει. Στο κράτος εμφανίζεται ν' απασχολείται το 39,6%, οι ελεύθεροι επαγγελματίες ήταν 50,8% και οι ιδιωτικοί υπάλληλοι 13,6%. Έξι χρόνια αργότερα, το 1972, τα μέλη του ΤΕΕ είχαν φτάσει τις 15.572, οι απασχολούμενοι στο δημόσιο είχαν μειωθεί στο 20,1%, οι ιδιωτικοί υπάλληλοι ήταν το 22,7% και οι ελεύθεροι επαγγελματίες είχαν φτάσει στο 57,2%.⁴⁵

Τον ίδιο χρόνο, στην κατανομή των ειδικοτήτων οι πολιτικοί μηχανικοί ήταν στο 39,3%, οι αρχιτέκτονες στο 17,2%, οι τοπογράφοι στο 6,7%, οι ειδικότητες μηχανολόγου ηλεκτρολόγου είχαν ανέβει στο 25,5%, οι χημικοί μηχανικοί στο 6,6%, και οι μεταλλειολόγοι-μεταλλουργοί στο 2,5%. Οι πολιτικοί μηχανικοί μαζί με τους αρχιτέκτονες συνέχιζαν, βέβαια, να διατηρούν την πρωτοκαθεδρία, όμως ήταν αξιοσημείωτη η αύξηση των μηχανολόγων ηλεκτρολόγων και των χημικών.⁴⁶

Από την άποψη του φύλου, στην περίοδο αυτή, το επάγγελμα όπως και οι σπουδές άλλωστε, παρέμεναν ακόμη μία εν πολλοίς ανδρική υπόθεση. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί η σημαντική αύξηση των γυναικών μηχανικών που μπήκαν στο επάγγελμα στη δεκαετία του 1960, ιδιαίτερα στις αρχιτεκτονικές σχολές. Στους 3.462 μηχανικούς που αποφοίτησαν στην τετραετία 1962-1966, οι 336 ήταν γυναίκες, εκ των οποίων οι 255 ήταν αρχιτέκτο-

νες. Την επόμενη τετραετία, 1967-1971, σε σύνολο 2.078 διπλωματούχων οι γυναίκες ήταν 772, και εξ αυτών οι 515 ήταν αρχιτέκτονες.⁴⁷

Ο δημόσιος λόγος των μηχανικών

Πέραν των διαχωρισμών της πολιτικής, μεταπολεμικά ο δημόσιος λόγος των μηχανικών είτε από τη σκοπιά της αριστερής κριτικής στο πολιτικό σύστημα είτε από τη σκοπιά της υπεράσπισης του πλειοδοτούσε σε λύσεις και προοπτικές ταχείας οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης που υπερέβαιναν κατά πολύ την πραγματική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, η οποία ούτως ή άλλως έτρεχε με αξιοσημείωτους ρυθμούς ανάπτυξης σε όλη τη διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής εικοσαετίας.

Από τη μια η ομάδα. Κιτσίκη θα παραμείνει σταθερά στην υπεράσπιση και την προβολή του προγράμματος της Βαριάς Βιομηχανίας του Δ. Μπάτση, το οποίο απέκτησε τα χαρακτηριστικά του ιερού βιβλίου της αριστερής τενοκρατίας και στο πνεύμα του περιοδικού *Ανταίος*.⁴⁸ Στη γραμμή αυτή θα κινηθεί σε γενικές γραμμές στη δεκαετία του 1960 και η ομάδα των αριστερών μηχανικών και οικονομολόγων που αποτέλεσαν τον πυρήνα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*, ο Σ. Χρυσολούρης, ο Π. Εμμανουηλίδης, ο Γ. Τομπρογιάννης και άλλοι.⁴⁹

Από την άλλη η επίσημη ηγεσία των μηχανικών, οι διοικήσεις του ΤΕΕ, ο Α. Βερδέλης, ο Γ. Βογιατζής, ο Αθ. Ρουσόπουλος, ο Ν. Παγώνης πρόεδροι του επιμελητηρίου στην περίοδο 1945-1964, θα αντιπαρατεθούν, όσο και οι αριστεροί, στην ιδεολογία της φτώχειας, θα πρωτοστατήσουν στην υπόθεση της Ανασυγκρότησης πλειοδοτώντας στην προοπτική της ταχείας βιομηχανικής ανάπτυξης, θα αντιπαρατεθούν με εξαιρετικά έντονο τρόπο στην έκθεση Βαρβαρέσου,⁵⁰ θα στηλιτεύσουν τις καθυστερήσεις στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την τεχνολογική της υστέρηση, σ' ένα ιδεολογικό πλαίσιο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως εμπλουτισμένη εθνικοφροσύνη. Κάτι δηλαδή που ενσωμάτωνε και εμπλούτιζε την καθεστηκυία αντικομμουνιστική ιδεολογία με τη λατρεία της τεχνολογίας.⁵¹

Εάν κανείς βγάλει απ' έξω τη μεσοπολεμική τενοκρατική ουτοπία του «Τεχνικού Κράτους», η ρητορεία της δεκαετίας του 1950 από πολλές απόψεις, θύμιζε αρκετά το Μεσοπόλεμο, με τους μηχανικούς αριστερούς και δεξιούς να διεκδικούν έναν ηγεμονικό ρόλο στην πολιτική και το σχεδιασμό της ανάπτυξης, αντιπαραβάλλοντας τον ενδιάθετο ορθολογισμό του επαγγέλματος στον ανορθολογισμό και την αναποτελεσματικότητα των πολιτικών.⁵²

Ο λόγος αυτός, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, χωρίς ποτέ να χάσει το στοιχείο της διεκδίκησης μιας ευρύτερης ιδεολογικής ηγεμονίας στο κράτος και

την κοινωνία, θα προσαρμοσθεί στο γενικότερο πλαίσιο των οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων που έφερε μαζί της αυτή η δεκαετία, και μέσα σε συνθήκες ταχείας μαζικοποίησης του επαγγέλματος.

Είτε μέσα από τα επίσημα κείμενα του ΤΕΕ είτε μέσα από τα υλικά τεχνικών συνεδρίων είτε μέσα από την αρθρογραφία ή τα βιβλία επιφανών μηχανικών της εποχής αναδεικνύονταν καινούργια ζητήματα αντιπαράθεσης,⁵³ όπως π.χ. το ζήτημα της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, με τους αριστερούς από τη μια να προειδοποιούν για τις επερχόμενες καταστροφές και την ενίσχυση των δεσμών της εξάρτησης που θα προσέθετε καινούργια εμπόδια στην αυτοδύναμη οικονομική και την τεχνική ανάπτυξη της χώρας και από την άλλη όλους τους υπόλοιπους να βλέπουν στην ένταξη τη διέξοδο στα προβλήματα της οικονομικοτεχνικής καθυστέρησης.⁵⁴ Είναι χαρακτηριστικό, πάντως, ότι, στο πλαίσιο αυτού που στην ιστοριογραφία χαρακτηρίστηκε ως πολιτική άνοιξη της δεκαετίας του 1960, δρόμοι διαλόγου, επικοινωνίας και όσμωσης άνοιξαν ανάμεσα στις αντίπαλες παρατάξεις του κόσμου των τεχνικών μικραίνοντας το χάσμα που άνοιξε ο εμφύλιος και το ψυχροπολεμικό κλίμα της δεκαετίας του 1950.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Κιτσίκης, Νίκος. «Ο λόγος του Πρυτάνεως κ. Ν. Κιτσίκη προς τους σπουδαστές των Ανωτάτων Σχολών του ΕΜΠ, εκφωνηθείς τη 13η Νοεμβρίου 1943 επ' ευκαιρία της ενάρξεως του Ακαδημαϊκού έτους», Αρχείο Ν. Κιτσίκη, ανάπτυπο από το περιοδικό *Τεχνική*, Αθήνα 1943.
- 2 Layton, Edwin, *The Revolt of Engineers, Social Responsibility and the American Engineering Profession*, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1986. Scott, Howard. *Science Versus Chaos*, New York, Technocracy Incorporated, 1933.
- 3 Herf, Jeffrey, *Αντιδραστικός μοντερνισμός. Τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Γ' Ράιχ*, μετ. Παρασκευάς Ματάλας, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996.
- 4 Αντωνίου, Γιάννης, *Οι Έλληνες Μηχανικοί, Θεσμοί και Ιδέες, 1900-1940*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σ. 361-408.
- 5 *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 390, 19/11/1943, Νόμος 935. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 131, 27/6/1944, Νόμος 1493.
- 6 Αρχείο ΕΜΠ: Βιβλίο Πρακτικών Συνέλευσης 1945, συνεδρίαση 78η, 18/1/1945. Βιβλίο πρακτικών Συγκλήτου 1945, συνεδρίαση 2η, 26/1/1945.
- 7 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1945, συνεδρίαση 13η, 30/5/1945.
- 8 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1945-49, συνεδριάσεις 10η, 20/4/1945, 12η, 18/5/1945, 16η, 9/5/1947, 6η, 11/2/1949.
- 9 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1945, Συνεδρία 22η, 3/9/1945.
- 10 Αρχείο ΕΜΠ, (Θεσσαλονίκη), 1955, Α. Παππάς, «Προσφωνήσις του πρυτάνεως του ΕΜΠ κ. Αλ. Παππά προς τους νέους σπουδαστές του ΕΜΠ, κατά την υποδοχήν αυτών την 12η Νοεμβρίου 1960», *Τεχνικά Χρονικά* (Γενική Έκδοσις), Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1960, τ. 195-196, σ. 11-13.
- 11 Εθνικόν Μετσόβιον Πολυτεχνείον, *Οδηγός σπουδών, κατά το εκατοστόν δέκατον πέμπτον ακαδημαϊκόν έτος 1950-1951, επί πρυτανείας Γεωργίου Ν. Κορωναίου*, Αθήναι, ΕΜΠ, 1950, σ. 171. Εθνικόν Μετσόβιον Πολυτεχνείον, *Οδηγός σπουδών 1960, επί πρυτανείας Αλεξανδρου Παππά*, Αθήναι ΕΜΠ, 1960, σ. 205. Εθνικόν Μετσόβιον Πολυτεχνείον, *Οδηγός σπουδών 1967, επί πρυτανείας Δημητρίου Κορωναίου*, Αθήναι, ΕΜΠ, 1967. (Βλ. Παράρτημα πιν.)
- 12 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συλλόγου Καθηγητών 1950, Συνεδρίαση 25η, 23/12/1950. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, «Η παιδεία», *Τεχνικά Χρονικά*, Αθήνα, ΤΕΕ, Ιανουάριος-Μάρτιος 1980, σ. 63-70.
- 13 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συνελεύσεως 1955, Συνεδρίαση 105η, 4/2/1955, σ. 20. «Η παιδεία», *Τεχνικά Χρονικά*, Ιανουάριος-Μάρτιος 1980, σ. 63-70. *Οδηγός σπουδών 1960*, 1960, σ. 112-116. Πεσμαζόγλου, Στέφανος, *Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1948-1985*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σ. 294.
- 14 Αρχείο ΕΜΠ. Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1942, συνεδριάσεις: 23η, 9/10/1942. 24η, 13/10/1942. Μπασαντής, Διαμαντής, «Χρονολόγιο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και των τμημάτων του», *Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 1837-1997, Εκατόν εξήντα χρόνια*, Τσαμασφύρος, Γ. Μπασάντης Δ. (επιμ.), Αθήνα, ΕΜΠ, 1997, σ. 108-111. *Οδηγός σπουδών 1960*, 1960, σ. 109-111.
- 15 Μπασαντής, 1997, σ. 112-114 & 115-116. *Οδηγός σπουδών 1960*, 1960, σ. 112-116. Πεσμαζόγλου, 1999, σ. 295-300.
- 16 *Οδηγός σπουδών 1960*, 1960, σ. 117-120
- 17 Ό.π. σ. 126.
- 18 Νόμος 130, «Περί κανονισμού δοκιμασίας των υποψηφίων διά τον επιστημονικόν τίτλον του διδάκτορος εις το ΕΜΠ», Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου, 1943, συνεδρίαση 12η, 20/5/43. *Οδηγός σπουδών 1960*, 1960.
- 19 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συνελεύσεως 1955, Συνεδρίαση 105η, 4/2/1955, σ. 7, 9, 20, 30. Κιτσίκης, Νίκος, «Η τεχνική παιδεία στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης», *Ανταίος*, Μάιος-Ιούνιος 1945, τχ. 1 & 2, σ. 5-12, 39-46. «Η επέκτασις των εγκαταστάσεων του ΕΜΠ. Απόψεις του Πρυτάνεως του Πολυτεχνείου της Στοικόλμης κ. Ρ. Βοχεν, αναπτυχθείσαι κατά την εν Αθήναις επίσκεψή του, τον Οκτώβριο του 1960», *Τεχνικά Χρονικά* (Γενική Έκδοσις), Μάρτιος-Απρίλιος 1961, τ. 199-200, σ. 24-30. Αγορόπουλου, Γ., «Ο Πολιτικός Μηχανικός και η επιστημονική Έρευνα», *Τεχνικά Χρονικά*, Σεπτέμβριος 1962, τ. 218, σ. 40-43. «Η παιδεία», *Τεχνικά Χρονικά*, Ιανουάριος-Μάρτιος 1980, σ. 63-70. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, *Ημερίδα για τον επαναπροσδιορισμό των στόχων και του περιεχομένου της ανώτατης τεχνικής εκπαίδευσης του Πολιτικού Μηχανικού και του Μεταλλουργού Μηχανικού*, Αθήνα, ΤΕΕ, 1980, τόμ. Α' & Β'.
- 20 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συλλόγου Καθηγητών, συνεδρίαση 19η, 10/11/1950.
- 21 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συλλόγου Καθηγητών, συνεδρίαση 12η, 2/11/1945. Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1945, συνεδρίαση 13η, 30/5/1945.
- 22 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1945-1947, συνεδριάσεις: 18η, 1/8/1945. 14η, 12/4/1946, 30η, 8/10/46, 31η, 20/9/1947
- 23 *Οδηγός σπουδών*, 1950, σ.27-48. *Οδηγός σπουδών*, 1960, σ. 14-44. 205. *Οδηγός σπουδών*, 1967, σ. 19-30.
- 24 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1950, συνεδρίαση 3η, 27/11/1950
- 25 *Who is Who*, 1965, Αθήναι, ελληνικόν Who is Who, 1965, σ. 523.
- 26 Κύρτσης, Αλέξανδρος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Δοξιάδης. Κείμενα, Σχέδια, Οικισμοί*, Αθήνα, Ίκαρος, 2006, σ. 337-353.

- 27 Τάσος Θεοδόσης, «Πολυτεχνείο και Ανασυγκρότηση. Ο κομβικός βόλος που έπαιξε το ίδρυμα και οι άνθρωποί του στη μεταπολεμική πορεία της χώρας» *Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 1837-1997, Εκατόν εξήντα χρόνια*, Τσαμασφύρος, Γ. Μπασάντης Δ. (επιμ.), Αθήνα, ΕΜΠ, 1997, σ. 31-35.
- 28 «Το επιστημονικόν μνημόσυον του Γ. Κακριδή», *Τεχνικά Χρονικά* (Γενική Έκδοσις), Αθήναι, ΤΕΕ, τ. 195-196, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1960, σ. 55-60.
- 29 Χαστάογλου, Βίλμα, *Βόλος, πορτραίτο της πόλης τον 19ο και τον 20ό αιώνα*, Βόλος, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, 2002, σ. 120.
- 30 «Η παιδεία», *Τεχνικά Χρονικά*, Ιανουάριος-Μάρτιος 1980, σ. 65.
- 31 *Οδηγός σπουδών*, 1950, σ. 173-174. *Οδηγός σπουδών*, 1960, σ. 205-206. *Οδηγός σπουδών*, 1967, σ. 283-285.
- 32 Βίχερτ, Αλέκα, Μιγάδη, Σοφία, «Υφιστάμενη επαγγελματική κατάσταση των γυναικών μηχανικών», στο *Απασχόληση και κατάρτιση των γυναικών μηχανικών*, Αθήνα, ΤΕΕ, 1997· Chatzis, Konstantinos, Nicolaidis, Efthymios. "A Pyrrhic Victory: Greek Women's Conquest of a Profession in Crisis, 1923-1996", eds, Annie Canel, Ruth Oldenziel, Karin Zachmann, *Crossing Boundaries, Building Bridges, Comparing the History of the Women Engineers, 1870s-1990s*, Amsterdam, Harwood Academic Publishers, 2000, σ. 253-279
- 33 Μπαμπανάσης, Στέργιος, *Τα Χαρακτηριστικά Απασχόλησης των μηχανικών και των Οικονομολόγων στην Ελλάδ. Μελέτη: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, 1993, σ. 69.
- 34 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1955, συνεδρίαση: 32η, 22/7/1955.
- 35 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1949, συνεδριάσεις: 35η, 7/9/1949, 37η, 10/9/1949, 39η, 20/9/1949, 55η, 29/11/1949, 57η, 9/12/1949.
- 36 Αρχείο ΕΜΠ, Βιβλίο Πρακτικών Συγκλήτου 1955, συνεδριάσεις: 32η, 22/7/1955, 33η, 27/7/1955, 47η, 24/9/1955.
- 37 Κυριαζόπουλος Βασίλειος (επιμ.), *Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, 1926-1960*, Θεσσαλονίκη, 1960, σ. 24. Παπαπάνας
- 38 «Η παιδεία», *Τεχνικά Χρονικά*, Αθήνα, ΤΕΕ, Ιανουάριος-Μάρτιος 1980, σ. 65.
- 39 Μπαμπανάσης, ό.π., 1992, σ. 153
- 40 Αντωνίου, ό.π., 2006, σ. 314.
- 41 *Τεχνικά Χρονικά*, τ. 301-302, Ιούλιος-Αύγουστος, 1949.
- 42 Κονταξής, Θανάσης, *Ο Ελληνικός Κατασκευαστικός Κλάδος. Τα Θεμέλια του Μέλλοντος. Οδοιπορικό από το Μεσοπόλεμο στο 2000*, Αθήνα 2002, Σύνδεσμος Τεχνικών Εταιρειών Η' τάξης,
- 43 Ιορδάνογλου, Χρυσάφης, «Η Οικονομία 1949-1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα», Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 59-86.
- 44 Αντωνοπούλου, Σοφία, *Ο Μεταπολεμικός Μετασχηματισμός της Ελληνικής Οικονομίας και το Οικιστικό Φαινόμενο, 1950-1980*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 163-186· Σιόλας, Άγγελος, Στάμου Δήμητρα, «Οι μεταβολές των χρήσεων και αξιών γης στον Αθηναϊκό Χώρο (1949-1974), συνάρτηση και αποτέλεσμα της οικονομικής εξέλιξης», *Η πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1949 έως το 1974*, 2ο Συνέδριο Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας, πρακτικά, συνδιοργάνωση, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 2000, σ. 239-259.
- 45 Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, «Η επαγγελματική απασχόληση των μηχανικών», *Τεχνικά Χρονικά*, Αθήνα, ΤΕΕ, Ιανουάριος-Μάρτιος 1980, σ. 56-62· Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, *Πίναξ μελών 1966*, Αθήναι, ΤΕΕ, 1966 (Παράρτημα πίν. 6).
- 46 Μητρώο ΤΕΕ, πίνακες μελών.
- 47 Βίχερτ, Μιγάδη, ό.π., 1997· Chatzis, Nicolaidis, ό.π., 2000, σ. 253-279.
- 48 Κιτσικής, Νίκος, *Εκβιομηχάνιση της Ελλάδος είναι η λύση του οικονομικού μας προβλήματος. Σκέψεις γύρω από την ανασυγκρότηση*, Αθήναι, έκδοση του Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, 1956. Κιτσικής, Νίκος, «Πώς θα αυξηθεί το εθνικόν μας εισόδημα», *Νέα Οικονομία*, αρ. 4 (124) Απρίλιος 1957· Κιτσικής, Νίκος (επιμ.), *Η θύελλα της Κοινής Αγοράς*, Αθήνα, Οικονομία-Πολιτική, 1962.
- 49 Ιορδάνογλου, Χρυσάφης, «Τα Σύγχρονα Θέματα της προδικτατορικής περιόδου (1962-66). Μία παρουσίαση», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 89, Απρίλιος-Ιούνιος 2005, σ. 11-20.
- 50 «Το Τεχνικόν Επιμελητήριο της Ελλάδος επί της Εκθέσεως Βαρβαρέσου», *Τεχνικά Χρονικά*, τ. 3, 1/2/1952, σ. 3-12.
- 51 Ενδεικτικά: Βογιατζής, Γ, «Προγραμματικά δηλώσεις της νέας διοικήσεως του ΤΕΕ», *Τεχνικά Χρονικά*, τ.303, Σεπτέμβριος 1949, σ. 385-392· Βογιατζής, Γ. «Προς νέους ορίζοντας το καθήκον των τεχνικών», *Τεχνικά Χρονικά*, τ. 319-321, Ιαν.-Μάρτιος, 1951, σ. 1-3· Ρουσόπουλος, Αθ. «Να πείσωμεν, να πιέσωμεν», *Τεχνικά Χρονικά*, τ. 324-326, 1951, σ. 147.
- 52 Μπουροδήμος, Ευστρ. «Οι τεχνικοί εις το κοινοβούλιον», *Τεχνικά Χρονικά*, τ. 151-152, 1-15 Απριλίου 1958, σ. 15-16.
- 53 Ενδεικτικά: «Το τρίτον πανελλήνιον συνέδριον Μηχανολόγων-Ηλεκτρολόγων εις Ναύπλιον», *Τεχνικά Χρονικά-Εβδομαδιαίον Δελτίον*, αρ. 252-253, 5-12/12/1963, σ. 1-15· «Πρώτο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολιτικών Μηχανικών. Το ενεργειακό πρόβλημα της Ελλάδας, 22-30 Ιανουαρίου 1966.», *Τεχνικά χρονικά*, έκτακτο τχ. Ιούλιος 1966.
- 54 Κιτσικής, Νίκος (επιμ.), *Η θύελλα της Κοινής Αγοράς*, Αθήνα, Εκδόσεις Οικονομία-Πολιτική, 1962.